

İlknur Rahib oğlu RƏCƏBLİ
Bakı Biznes Universitetinin Doktorantı
Bakı şəhəri, H. Zərdabi küçəsi, 88a
E-mail: irahiboglu@mail.ru

“DƏMİR YOLLARI” QSC-də YÜKDAŞIMANIN ELEKTRONLAŞDIRILMASININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

Hər bir ölkənin inkişafı üçün onun iqtisadiyyatı mühüm rol oynayır. Ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf göstəriciləri müxtəlif olur və bu inkişaf göstəricilərindən biri də xidmət sferalarının daim yenilənməsidir. Dəmir yolları da iqtisadiyyatın inkişafı üçün mühüm xidmət sferalarından biri sayılır. Dəmir yollarının tarixinə nəzər salsaq görürük ki, ingilis mühəndisi Riçard Trevitik 1804-cü ildə “Nyu Kastil” adlı ilk lokomotivi hazırladı. Bu buxar mühərrikli lokomotiv 70 sənişini rahatlıqla ünvana çatdıra bilirdi. Lokomotivin sürəti isə 8 kilometrə bərabər idi. Lokomotivin kəşfindən sonra qısa bir zamanda o, mühüm nəqliyyat növlərinin birinə çevrildi. 1826-cı ildə isə ABŞ-da dəmir yolu xətti istifadəyə verildi.

Açar sözlər: lokomotiv, inkişaf, iqtisadiyyat, dəmir yolları, nəqliyyat, qiymətləndirmə, konteyner, ətraf mühit.

UOT 33

JEL: L 63

Giriş

Azərbaycan Respublikasında dəmir yolları tarixi dövrünə nəzər salsaq görürük ki, Azərbaycan Respublikasında ilk dəmir yollarının çəkilişinə XIX əsrin 70-ci illərində başlanılmışdır. Azərbaycan Respublikasında dəmir yolları “Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti” tərəfindən 1878-ci ildən etibarən ilk dəfə dəmir yolunun təsisinə başlandı və ölkəmizdə ilk dəmir yolu 1880-ci ilin 20 yanvarında yaradıldı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikasında dəmir yolu nəqliyyat sisteminin 2010-2014-cü illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda vaqon və lokomotiv parkının yerləşdirilməsi, elektrik təchizatları, vaqonlarda texniki vasitələrin modernləşdirilməsi və digər mühüm məqsədlərin inkişafı üçün planlar öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın məqsədi: Elektronlaşdırma dünya təcrübəsinin öyrənilməsi fonunda Azərbaycan mühitində elektron iqtisadiyyatda yeri, mövcud vəziyyəti və inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, yeni innovasiya, məhsul və texnologiyaların verə biləcəyi faydaların öyrənilməsi tədqiqatın əsas məqsədini təşkil edir. Bu məqsəddən irəli gələrək elektronlaşmanın əsas anlayışları izah edilmiş, elektronlaşmanın dəmir yolunda vəhdəti araşdırılmış, bu sahədə mövcud

olan pozitiv və neqativ cəhətlər baxışdan keçirilmiş, elektronlaşdırmanın imkanları öyrənilmiş, mövcud vəziyyət, problemlər, yeni innovasiyalar tədqiqata cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi: Tədqiqatın informasiya mənbəyini Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilmiş və son dövrləri əhatə edən iqtisadi, texniki müasir ədəbiyyatlar, elmi jurnallar, Azərbaycanda professorlar tərəfindən tərtib edilən məqalələr, araşdırmalar, İnternet məkanında mövcud olan Azərbaycan və rus resursları təşkil edir

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat obyektı olaraq Azərbaycanda dəmir yolunda elektronlaşmanın tədqiqata cəlb edilməsi keçmiş dövrdə praktikada rast gəlinməmişdir. Elektronlaşdırmanın perspektiv istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, yeni innovasiya və strategiyalardan, həmçinin elektron ticarət, İnternet və mobil texnologiyalardan istifadəyə dair nəticə və təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Elektronlaşdırmanın tətbiq edilməsi təcrübəsinin göstərilməsi, dünyanın aparıcı dəmir yolunun keçdiyi inkişaf yolu, onların tətbiq etdikləri innovasiyalar, hazırladıqları yeni məhsullar və texnologiyalar zəngin təcrübə rolunu oynayır. Elektronlaşdırmanın Azərbaycan təcrübəsinin ümumi mənzərəsinin hazırlanması, onun inkişafı üçün

zəruri iqtisadi-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və düzgün idarə edilməsi üzrə təkliflərin verilməsi bu sahənin inkişafı üçün vacibdir. Tədqiqatda prinsiplər əsasında Azərbaycan dəmir yolunun və müəssisənin gələcək inkişafının üföqləri və istiqamətləri göstərilir.

Materiallar və müzakirələr

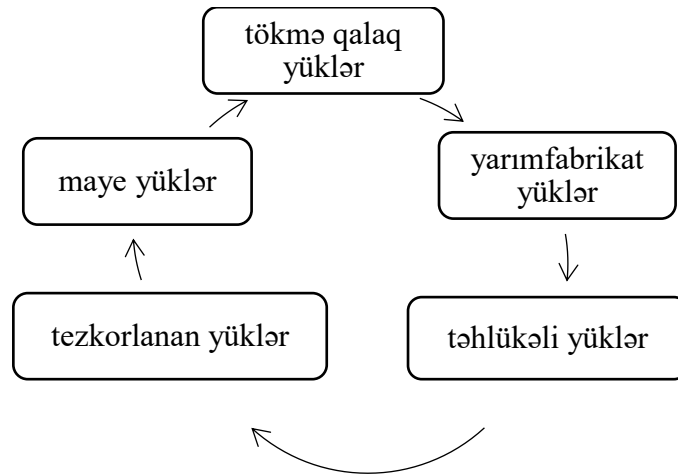
Azərbaycan Respublikasında dəmir yollarına nəzər yetirsək, görürük ki, 1878-ci ildən 2021-ci ilə qədər böyük inkişaf strategiyaları həyata keçirilib və keçirməkdə də davam edir. Respublikamızda dəmir yolları bildiyimiz kimi həm sərnişin daşımaları, həm də yüklərin daşınması ilə fəliyyatə göstərir. Respublikamızda dəmir yol nəqliyyatında törəmə şirkətlər də mövcuddur və bu şirkətlər aşağıdakılardan ibarətdir [1, s-19].

- ADY Ekspresş-şirkətinin əsas məqsədi respublikamızda yükdaşımalarının həcmnin artırılmasında tranzit yüklərin cəlb olunması üçün ekspeditor rolunu oynayır və bundan əlavə olaraq iri həcmli yüklərin sahiblərinə onlayn şəkildə xidmət göstərir.

- ADY Konteyner-respublikamızda bütün konteyner meydançaları və dəmir yolu konteyner daşımaları ADY şirkəti tərəfindən təchiz olunur. ADY konteyner şirkəti Sumqayıt, Gəncə, Ələt, Astarada konteyner meydançalarında öz xidmətini göstərir.

- AzRus Trans-bu şirkət əsasən Rusiya, Azərbaycan, Gürcüstan, İran, Türkiyə arasında dəmir yolunun payının artırılması məqsədi ilə yaradılmışdır. Bu şirkət də əsasən taxıl və meşə yüklərinin daşınmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şirkət bunlardan əlavə olaraq da, taxıl və taxta ixracının əsas bir hissəsini Azərbaycan Respublikasından olan vaqonlar vasitəsi ilə həyata keçirir.

Ümumilikdə götürdükdə, qeyd edə bilərik ki, yük daşımaları əsasən daşınılan yükün həcminə görə həm də növünə görə müxtəlif cür olur. Azərbaycan Respublikasında dəmir yol nəqliyyatında yük daşımaları yükün növünə görə, ən çox daşınmasına görə və yükün kodlarına görə bir-birindən fərqləndirilir. Dəmir yolundan daşınılan yükün növləri aşağıdakılardan ibarətdir [2, s-55]:

Şəkil 1 Dəmir yolunda daşınılan yüklərin növləri.

Tökmə qalaq yüklər dedikdə bunlara misal olaraq, kömür, filiz, meşə, inşaat, gübrə, taxıl və.s. aid edilir. Tökmə yüklərin daşınması əsasən vaqonlarla, platformalar və müxtəlif növ yarımvaqonlar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu yüklərin daşınmasında əsasən yüklərin tez boşaldılması üçün xüsusi lüklər mövcuddur.

Maye yüklər dedikdə, sözün özündən görünüyü kimi maye şəklində olan məhsullar nəzərdə tutulur. Bunlara misal olaraq, neft, benzin, ma-

zut, mayeləşdirilmiş qazlar, kimya sənaye məhsulları aid edilir. Həm tez alışan, həm də təhlükəli məhsullar da daxil olmaqla bu yüklərin xüsusi bunker tipli vaqonlarda daşınmaları həyata keçirilir.[3, s-4].

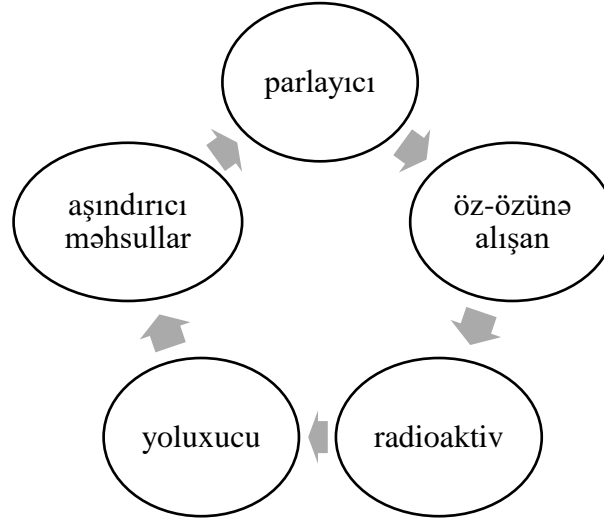
Tezkorlanan yüklər dedikdə əsasən qida məhsullarının daşınması nəzərdə tutulur. Qida məhsullarına misal olaraq ət məhsulları, dondurulmuş və yaxuddaki dondurulmamış balıq məhsulları, nəzərdə tutulur. Bu məhsulların daşınması

üçün refrijerator konteynerləri vasitəsi ilə daşınması həyata keçirilir.

Yarımfabrikat yüklərə əsasən boru, rels, metalyayan yüklər aid edilir. Bu yüklərin daşınması özüboşaldan vaqonlar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Özüboşaldan vaqonların üstünlüyü əsasən

yükün mexanikləşdirilmiş sürətdə boşalması və yüklənməsi çox alternativlidir.

Təhlükəli yüklər dedikdə, əsasən, həm ətraf mühit, həm də əhali üçün təhlükəli və zərərli olan məhsullar nəzərdə tutulur. Bu yüklər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

Şəkil 2 Təhlükəli yüklərin növləri

Azərbaycan Respublikasında dəmir yol nəqliyyat növü yarandığı gündən etibarən yenilənir və inkişaf etdirilir. Dəmir yol nəqliyyatının inkişaf etdirilməsinin nəticəsi dəmir yollarında yükdaşıma xidmətinin elektronlaşdırılması prosesidir. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin Nəqliyyat və tranzit yükdaşımaları sektorunun əsasnaməsində də qeyd olunur ki, ölkənin dəniz nəqliyyatını, dəmir yollarını, və bundan əlavə olaraq tranzit yükdaşımaları vasitəsi ilə həyata keçirilən zaman müqavilələrin şəffaflaşdırılması və yük daşıma xidmətlərinin elektronlaşdırılması bir pəncərə prinsipinin tətbiqi məsələlərinin həyata keçirilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Hazırda Azərbaycan Dəmir Yollarında yük daşımalarının idarə olunması Dəmir Yol Qapalı səhmdar cəmiyyəti tərəfindən sistemləşdirilir. Azərbaycan Dəmir Yollarında yük daşımalarının idarə olunması üçün “ADY Smart” proqram təminatından istifadə olunur. Smart proqramının istifadəsi respublikamızda 2017-ci ilə təsadüf edir. Bu proqramın istifadəsində aşağıdakı funksiyalar vardır (şəkil 3).

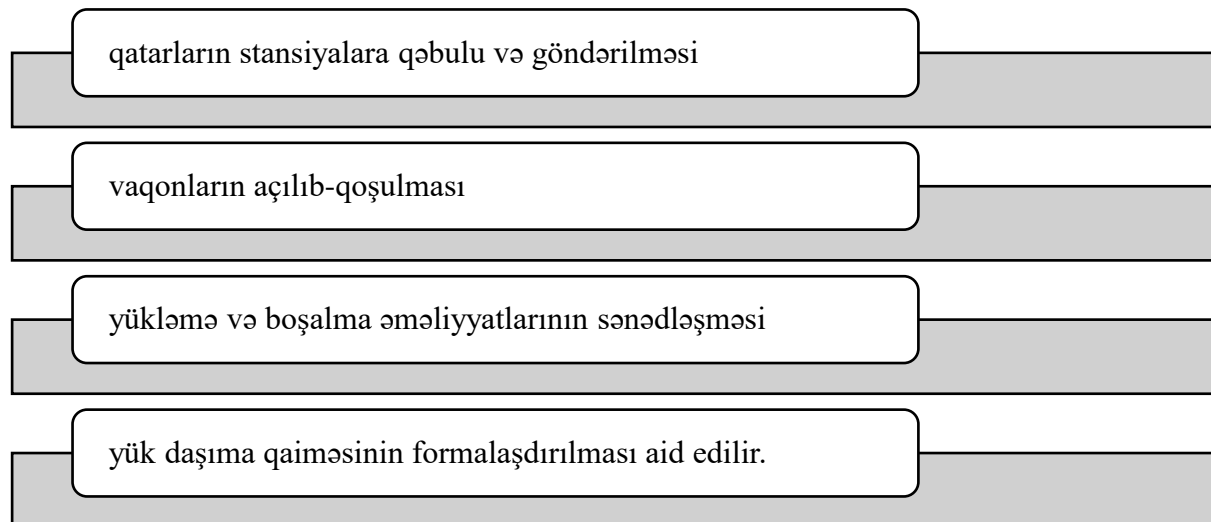
Bununla bərabər sistemdə beynəlxalq daşımalarda yük qatarlarının sərhədlərdən qəbulu və təhvil yerinə yetirilir, qonşu dövlətlərlə məlumat mübadiləsi aparılır və müvafiq sənədlər tərtib olunur. Sistemdə sərhədlərdən qəbul olunan vaqon və yük məlumatlarının daxil edilməsi,

müvafiq şöbə tərəfindən məlumatların monitorinqi, yığılmış verilənlər əsasında daşıma tariffinin hesablanması və yekun məbləğinin ekspeditorlara təqdim edilməsi kimi zəncirvari proses formalaşdırılmışdır [5, s-63]. Bundan əlavə proqram təminatında vaqon təsərrüfatına aid funksiyalar – təmir sənədlərinin tərtibi, vaqonların depoya qəbulu və çıxarılması, vaqon məlumatlarının əldə edilməsi kimi funksiyalar öz həllini tapmışdır.

“ADY Smart” proqram təminatı vasitəsilə hazırda yük daşımalarının məlumat mübadiləsi sürətləndirildi və beləliklə, stansiyada həyata keçirilən əməliyyatlara – sənədlərin emalına sərf edilən vaxt azaldıldı. Eyni zamanda, yük daşıma qaiməsinin sistemdə elektron formada tərtib olunması məlumatların rəqəmsallaşdırılmasına və beləliklə düzgünlüyünün təmin olunmasına kömək edir. “ADY”-də rəqəmsallaşdırılma istiqamətində fəaliyyət göstərən bir sıra struktur vahidlər mövcuddur. Rəqəmsallaşdırma layihələrinin planlaşdırılması, təhlili və icrası, həmçinin müxtəlif vahidlərin rəqəmsallaşma tələblərinin araşdırılıb, uzlaşdırılması ilə avtomatlaşdırma və rəqəmsallaşdırma şöbəsi məşğul olur. Təsərrüfat məlumatlarının toplanması və rəqəmsallaşdırılması, statistik hesabatların hazırlanması və digər administrasiyalarla məlumat

mübadiləsinin həyata keçirilməsi əsasən məlumat hesablama mərkəzi departamenti tərəfindən yerinə yetirilir. Bundan əlavə yuxarıda qeyd edilən “ADY Smart” proqram təminatının funksional baxımdan inkişafını və istifadəçilərin

rəqəmsal biliklərinin artırılması üzrə işləri yük daşımaları departamentinin “Texniki və innovativ inkişaf” şöbəsi icra edir.

Şəkil 3 Smart proqramının funksiyaları

Dəmir yol qapalı səhmdar cəmiyyətində “ADY Smart” proqram təminatında vaqon təsərrüfatına xas funksiyalar da öz həllini tapmışdır. Burada vaqonların nasazlıq və təmir aktlarının yazılması, vaqonların depoya qəbulu və depodan çıxarılmasının uçotu aparılır. Beləliklə, vaqonlarla bağlı məlumatlar rəqəmsal platformada əks etdirilir, hesabatlılıq formalaşır. Həmçinin bu sayədə, vaqonlarla bağlı vahid beynəlxalq-ABD PV-yə məlumatlar etibarlı şəkildə ötürülür. Proqram təminatında hazırlanmış tarif kalkulyatoru müxtəlif vaqon və yük qrupları üzrə yerli və beynəlxalq daşımaların qiymətini hesablayır, eləcə də tətbiq edilən güzəştləri göstərir [10, s-46]. Bu sayədə dəmir yolu daşımalarının ödəniş sistemi avtomatlaşdırılır.

“ADY Smart” proqram təminatı vasitəsi ilə hal-hazırda yük daşımalarının məlumat mübadiləsi sürətləndirildi və beləliklə, stansiyada həyata keçirilən əməliyyatlara əsasən sənədlərin emalına sərf edilən vaxta da qənaət edildi. Bundan əlavə olaraq da, eyni zamanda, yük daşıma qaiməsinin sistemdə elektron formada tərtib olunması məlumatların rəqəmsallaşdırılmasına və beləliklə də düzgünlüyünün təmin olunmasına kömək edir. Proqram təminatında yüklərin və vaqonların izlənməsi, həmçinin yük daşıma ilə bağlı statistikaların formalaşması müxtəlif

struktur vahidlərinin informasiya tələbinin qarşılınmasına töhfə verir. 2016-cı ilin sonundan etibarən, Asiya İnkişaf Bankının (AİB) texniki dəstəyi və “Azərbaycan Dəmir Yolları” QSC-nin (ADY) mövcud vəsaitləri hesabına, Respublikamızın dəmir yolu sistemində korporativ, institutional, maliyyə və insan resursları sahəsində islahatların həyata keçirilməsini nəzərdə tutan “Dəmir Yolu Sektorunun İnkişafı Proqramı”-nın rəqəmsallaşdırılması üçün proqram işlənilib hazırlanmışdır.

Nəticə

Elektronlaşma yalnız dəmir yoluna xidmət etmir, o həm də bazarın tədqiqi, müştərilərin arzu, istək və niyyətlərinin öyrənilməsinə xidmət edən güclü alətdir. Ona görə də, elektronlaşdırma anlayışını elektron vasitələrlə, ilk növbədə İnternet vasitəsilə bazarın araşdırılması, məhsul və xidmətlərin bazarı doğru irəlilədilməsi (reklamı, təşviqi), satışı və servisi üzrə fəaliyyət kimi qiymətləndirmək lazımdır. Elektronlaşdırma marketing kommunikasiya sistemində ciddi dəyişiklikdir və hakimiyyətin satıcıdan alıcıya keçməsidir. Elektronlaşdırmanın növləri elm və texnologiyaların inkişafından, onun həyata keçirildiyi texniki vasitə və həllərdən asılı olaraq dəyişir. Bugünkü vəziyyətə görə elektronlaşdırmanın geniş istifadə edildiyi növləri internet

marketinqi, mobil marketinq, e-mail marketinqi, sosial şəbəkə (media) marketinqidir. Bu növlər elm və texnologiyaların inkişafı ilə əlaqədar olaraq müxtəlif istiqamətlərə bölünməkdə və inkişaf etməkdədir.

ƏDƏBİYYATSİYAHISI:

1. Allahverdiyev S.S. “Nəqliyyat müqavilələri (nəqliyyat qanunvericiliyinin elmipraktiki kommentariyası)”. I hissə. Bakı, Digesta, 2005, 336 s.
2. “Avtomobil yolları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”. Bakı, Nurlan, 2000
3. Əliyev E.Ə. “Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat hüququ”. Dərs vəsaiti. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2005.
4. Əliyev E.Ə. “Beynəlxalq daşımaların hüquqi tənzimlənməsi”. Dərs vəsaiti. Bakı, Zərdabi LTD, 2008.
5. Əliyev E.Ə. “Beynəlxalq nəqliyyat daşımalarının konvension təsbiti”. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2002.
6. Əliyev E.Ə. “Qloballaşma dövründə beynəlxalq nəqliyyat münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi”. Bakı, 2007.
7. Əliyev E.Ə. “Nəqliyyat hüququnun əsasları”. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2004.

8. Əliyev E.Ə. “Yol hərəkətinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi və milli qanunvericilik”. Dərs vəsaiti. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2003.

9. Əliyev E.Ə. “(2006) Qloballaşma dövründə beynəlxalq nəqliyyat daşınmaları: hüquqi aspektləri”. Bakı, 360 səh.

10. Əliyev E.Ə. (2008) “Beynəlxalq daşınmaların hüquqi tənzimlənməsi”. Bakı, 524 səh.

11. Əliyev E.Ə. (2005) “Azərbaycan Respublikasında nəqliyyat hüququ”. Bakı, 520 səh.

12. Qasımov E. (2008) “Nəqliyyat sektorunda davamlı inkişaf”.

13. Allahverdiyev S.S. (2005) “Nəqliyyatla əlaqəli müqavilələr”.

14. Qafarov Z. Əliyev E. “Müasir beynəlxalq nəqliyyat hüququnun Azərbaycan Respublikasında tətbiqi”. Bakı, 2002.

15. Bağırov F. “Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında nəqliyyatın rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri” Bakı, 2009.

16. “Azərbaycan Respublikasında avtomobil yolları şəbəkəsinin yeniləndirilməsi və inkişafına dair Dövlət Proqramı” (2006-2015-ci illər).

Илькнур Рахиб оглы РАДЖАБЛИ

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ ЭЛЕКТРОНИЗАЦИИ ГРУЗОПЕРЕВОЗОК В АО «ЖЕЛЕЗНЫЕ ДОРОГИ»

Резюме

Для развития каждой страны ее экономика играет важную роль. Показатели развития экономики страны разнообразны, и одним из таких показателей развития является постоянное обновление сфер услуг. Железные дороги считаются одной из важных сфер обслуживания для развития экономики. Если обратиться к истории железных дорог, то английский инженер Ричард Тревитик разработал первый локомотив «Нью-Кастилия» в 1804 году. Этот паровоз мог легко доставить по адресу 70 пассажиров. Скорость паровоза равнялась 8 километрам. После открытия локомотива он быстро стал одним из важных видов транспорта. В 1826 году в США была введена в эксплуатацию железная дорога.

Ключевые слова: локомотив, развитие, экономика, железные дороги, транспорт, оценка, контейнер, окружающая среда.

İlknur Rahib oğlu RAJABLI

**ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF ELECTRONIZATION OF CARGO
TRANSPORTATION IN JSC "RAILWAYS"****Summary**

For the development of each country, its economy plays an important role. The indicators of the development of the country's economy are diverse, and one of such indicators of development is the constant renewal of the service sector. Railways are considered one of the important service sectors for the development of the economy. If we turn to the history of railways, then the English engineer Richard Trevithick developed the first New Castile locomotive in 1804. This locomotive could easily deliver 70 passengers to the address. The speed of the locomotive was 8 kilometers. After the discovery of the locomotive, it quickly became one of the important modes of transport. In 1826, the railroad was commissioned in the United States.

Key words: *locomotive, development, economy, railways, transport, evaluation, container, environment.*